

„Jei visi dirbsime vieningai, tai ir darbas bus sėkmingas“¹: Lietuvos Respublikos generalinio konsulato Vilniuje veikla (1939 rugsėjis–spalis)*.

ANOTACIJA 1939 m. rudenį pradėjo veikti Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Vilniuje. Straipsnyje nagrinėjama diplomatinės institucijos veikla Vilniaus m. kontekste, gilinamasi į būsimo generalinio konsulo kandidatūros klausimą, atskleidžiami konsulato darbuotojų likimai.

RAKTINIAI ŽODŽIAI generalinis konsulas, konsulas, Vilnius, A. Trimakas, Lietuva, Lenkija

Ivadas

2019 m. rudenį sukako 80 metų, kai Vilniuje duris atvėrė dr. Antano Trimako vadovaujamas Lietuvos Respublikos generalinis konsulas. Tai tinkama proga įvertinti jo veiklos aplinkybes ir mažiau žinomus aspektus.

Lietuvos istoriografijoje Lietuvos Respublikos generalinio konsulato Vilniuje veikla yra sulaukusi istorikų dėmesio. Prof. Sandra Grigaravičiūtė gilinasi į institucijos steigimo motyvą, konsulinę veiklą ir apskaičiavo konsulate išduotų vizų skaičių (apie 1 tūkst.), jo išlaikymo kaštus (49,4 tūkst. Lt)². Autorė iškėlė keturis konsulato steigimo motyvus. Jos teigimu, pirmąją konsulato steigimo versiją nurodė Lietuvos pasiuntinys Lenkijoje dr. Jurgis Šaulys. Anot jo, tokios diplomatinės atstovybės atidarymas turėjo padėti Vilniaus krašto gyventojams gauti vizas vietoje, nevykstant jų į Varšuvą. Kita versija rėmėsi buvosios Lietuvos generalinio konsulato darbuotojos Birutės Verkelytės-Federavičienės nuomone, kad konsulas atidarytas norint lenkų pabėgėliams padėti gauti tranzito vizas. Likusias dvi konsulato atidarymo prielaidas iškėlė S. Grigaravičiūtė. Anot jos, žlugus Lenkijos valstybei, Lietuvos vyriausybė pasinaudojusi palankia geopolitine konjunktūra, atsiėmė jai priklausiusią teritoriją tokiu būdu neleisdama jos užimti kitoms šalims. Paskutinioji prielaida teigė, kad konsulato atidarymas turėjo padėti koncentruoti ir koordinuoti Vilniaus krašto lietuvių politinę veiklą³. Tačiau surasti šaltiniai labiau pagrįstų kitokių konsulato steigimo motyvus. Bene svarbiausia paskata atidaryti konsulatą buvo tarpvalstybių Lietuvos ir

* Straipsnis parengtas vykdant to paties pavadinimo Vilniaus m. savivaldybės finasuotą mokslinių tyrimų projektą.

Autorė už tai reiškia padėką miesto savivaldybei.

¹ S. Narkeliūnaitė, Vliko pirmininku išrinktas dr. Antanas Trimakas, Draugas, 1957 birž. 5, p. 1.

² S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje (1939 m. rugsėjis–spalis), Lituanistica, t. 59, 2013, Nr. 3, p. 158–175; S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės (1938–1939 m.), Lituanistica, t. 57, 2011, Nr. 3, p. 262–275; S. Grigaravičiūtė, Konsulat Generalny Litwy w Wilnie w 1939 roku, Wrocław na litewskie milenium. Materiały z uroczystej konferencji z okazji 1000-lecia udokumentowania nazwy Litwy, Wrocław, 2010, s. 121–130.

³ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos konsulato Vilniuje..., Lituanistica, t. 57, 2011, p. 262–263.

Lenkijos susitarimų vykdymas, t.y. 1938 m. užmezgus diplomatinius santykius, kaip kitas žingsnis buvo numatytas konsulatų atidarymas. Dėl to buvo susitarta 1939 m. sausio 25 d. pasikeičiant notomis⁴. Galima pritarti S. Grigaravičiūtei dėl Lenkijos rodytos iniciatyvos steigti konsulatus ir plėsti konsulinius santykius (Lenkijos pateiktas Lietuvos URM konsulinės sutarties projektas, tačiau sutartis nebuvo pasirašyta), taip pat dėl Lietuvos delsimo atidaryti konsulatą Vilniuje motyvų (nepalanki politinė konjunktūra dėl Klaipėdos krašto netekties)⁵. Tokiu būdu Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje veikti pradėjo pusmečiu vėliau negu Lenkijos generalinis konsulas Klaipėdoje.

Istorikas Arūnas Gumuliauskas Lenkijoje surado ir publikavo Antano Trimako paskyrimo generaliniu konsulu Vilniuje dokumentą, taip pat kėlė savo versiją, kodėl buvo įsteigtas konsulas. Anot jo, šiuo veiksmu Lietuva pripažino Vilnių Lenkijai⁶. Tokios pačios prielaidos laikosi ir kai kurie Lenkijos mokslininkai⁷. Tačiau ši versija nėra įtikinama, nes Lietuvos pozicija Vilniaus klausimu nekito: 1938 m. Lietuvos konstitucijoje buvo įtvirtinta nuostata, kad Vilnius – Lietuvos sostinė, Lietuvos prezidentas Antanas Smetona tik po ilgų įkalbinėjimų sutiko priimti Lenkijos pasiuntinio Kaune Frantiszeko Charwato akreditacinius raštus, nes šalies vadovo supratimu tą padaryti reikėjo Vilniuje. Lietuvos vyriausybės vadovo Vlodo Mirono pareiškimai lenkų diplomatams ir visuomenei dėl nekintančios pozicijos teritoriniais klausimais taip pat rodė tvirtą Lietuvos nuostatą Vilniaus atžvilgiu⁸. Panašios nuomonės laikosi ir istorikas Audrius Žulys, anot kurio, Lietuvos konsulato Vilniuje atidarymas kaip tik liudijo Lietuvos pastangas laikytis neutralumo politikos ir nesinaudoti lenkų ir vokiečių kariniu konfliktu Vilniui atgauti⁹.

Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu tyrę autoriai tik užsimindavo apie Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje veiklą¹⁰. Šios diplomatinės institucijos darbuotojų veiklos įamžinimo klausimą kėlė Lietuvos spauda ir televizija¹¹.

⁴ Lenkijos ir Lietuvos vyriausybių susitarimas dėl konsulatų steigimo, Vyriausybės Žinios, 1939, Nr. 635, p. 57.

⁵ S. Grigaravičiūtė, Konsulat Generalny..., s. 126.

⁶ A. Gumuliauskas, Dar kartą Vilniaus klausimu, Istorija, t. 70, 2008, p. 58.

⁷ K. Karski, J. Klimek, Przynależność państwowa Ziemi Wileńskiej, Europa Wschodnia, 2002, nr 1, s. 146.

⁸ J. Akromas, P. Libera, E. Meilūnas, E. Stankevičius, A. Žulys, Historia przedstawicielskwa dyplomatycznego Litwy w Polsce, Warszawa, 2009, s. 37; Lenkijos pasiuntinybės Kaune karo atašė Mitkiewicziaus 1938 gegužės 17 pranešimas Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui, AAN, f. 1190, b. 616/345, l. 138.

⁹ A. Žulys, Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939, Gdańsk, 2015, s. 300.

¹⁰ R. Žepkaitė, Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940, Vilnius, 1990, p. 29–30, R. Žepkaitė, Okupacja Wilna przez Armię Czerwoną (19 września–27 października 1939), Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941, Warszawa, 1995, s. 306; G. Surgailis, Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internautieji Lenkijos kariai Lietuvoje, Vilnius, 2005, p. 14–15; A. Žulys, Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939, Gdańsk, 2015, s. 298–301; S. Jazavita, D. Wilczewski, 1938. Najciemniejsza noc jest tuż przed świtem. 80 rocznica nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Litwą/1938. Tamsiausia naktis būna prieš aušrą. 80 metų nuo Lenkijos ir Lietuvos diplomatinio santykių užmezgimo, Wilno, 2018, p. 135; H. Wisner, Litwa. Dzieje państwa i narodu, Warszawa, 1999, s. 209–210; P. Łossowski, Stosunki polsko-litewskie, 1921–1939, Warszawa, 1997, s. 372; P. Łossowski, Litwa a sprawy polskie, Warszawa, 1985, s. 32; S.

Apibendrinant istoriografiją galima teigti, kad daugiausia buvo gilintasi į konsulato įsteigimo aplinkybes ir jo vykdytą konsulinę veiklą. Tačiau beveik neanalizuoti liko tokie aspektai, kaip Vilniaus m. gyventojų reakcija į lietuviško konsulato atsiradimą, konsulo kandidatūros klausimas, konsulato darbuotojų tolesnis likimas. Būtent šiems klausimams ir skirsime daugiausia dėmesio straipsnyje.

Rengiant straipsnį buvo remtasi kelių šaltinių baze: dokumentų rinkiniais, to meto liudininkų prisiminimais ir Lietuvos, Lenkijos archyvų bei rankraštytų medžiaga. Pirmiausia paminėtini dokumentų rinkiniai ar atskiri publikuoti diplomatiniai dokumentai¹², kurie atskleidė politines Lietuvos generalinio konsulo veiklos sąlygas, jos kryptis ir kt.

Labai vertingi buvo to meto Vilniaus m. gyventojų ir liudininkų prisiminimai (Jeronimo Cicėno, Birutės Mackonytės, Birutės Verkelytės-Federavičienės, Antano Juknevičiaus, Juozo Miceikos, Viktoro Čečetos, Mykolo Romerio, Zofijos Jamontt, Mieczysława Krzepkowskio, Józefo Godlewskio, Józefo Mackiewicziaus)¹³. Juos lyginant su tuometine spauda¹⁴ galima buvo objektyviau rekonstruoti padėtį Vilniuje konsulato veikimo periodu.

Tyrimus sunkinanti aplinkybė – pradingęs konsulato archyvas. Lietuvos archyvuose jo rasti nepavyko. Tačiau šią spragą padėjo užpildyti kita Lietuvos ir Lenkijos archyvų bei rankraštytų

Lewandowska, Wilno 1921–1944. Czasy i ludzie, Warszawa, 2009, s. 129; S. Lewandowska, Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej, Warszawa, 1997, s. 22, 37.

¹¹ V. Skučaitė, Lietuvos diplomatai – žmoniškumo ir agresijos ringe, prieiga per <https://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/lietuvos-diplomatai-zmogiskumo-ir-agresijos-ringe-862350> [žr. 2019-07-24]; A. Lukšas, Lietuvos konsulatas Vilniuje: aštuonios vilties dienos, Lietuvos žinios, 2018 12 10, prieiga per <https://lukesas.blog/2018/12/07/lietuvos-konsulatas-vilniuje-astuonios-vilties-dienos/> [žr. 2019-10-05]; Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje (1939), prieiga per <https://istorijospabiro.wordpress.com/2019/01/11/lietuvos-generalinis-konsulatas-vilniuje-1939> [žr. 2019-07-25]; Dėl konsulo Antano Trimako atminimo įamžinimo Vilniuje, Mokslo Lietuva, 2019 liep. 24, prieiga per <http://mokslolietuva.lt/2019/07/del-konsulo-antano-trimako-> [žr. 2019-08-05]; Dėl konsulo Antano Trimako atminimo įamžinimo Vilniuje, Mokslo Lietuva, 2019 rugs. 22, prieiga per <http://mokslolietuva.lt/2019/09/del-konsulo-antano-trimako-atminimo-iamzinimo-vilniuje-2/> [žr. 2019-09-25]; 2010 m. dokumentinis filmas „Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje 1939 metais“, prieiga per <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/24852/lietuvos-respublikos-konsulatas-vilniuje-1939-m> [žr. 2019-06-18].

¹² Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais, Vilnius, 2013; СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Сборник документов, Vilnius, t. 1, 2006; Ė. Jėcobsons, Raporty Donassa, Karta, 2014, nr 78, s. 77–85; Ė. Jėcobsons, Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Felikssa Donassa napisane jesienią 1939 r., Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich, t. 3, 2012, s. 101–131; Ė. Jėcobsons, Latvijos konsulatas Vilniuje ir konsulo Felikso Donaso pranešimai 1939 m. rudenį, Lietuvos istorijos metraštis. 2009 metai, 2, Vilnius, 2010, p. 153–190.

¹³ J. Cicėnas, Vilniaus tarp audrų, Vilnius, 1993; B. Mackonytė, Laiškai iš jūros. Ir ne tik. Atsiminimai. Dienoraščiai. Laiškai, Metai, 2014, Nr. 11; B. Mackonytė, Atsiminimai apie Tėvą, Metai, 2018, Nr. 7; A. Juknevičius, Atsiminimai, Vilnius, 2016; Vilniaus šviesuolis Juozas Miceika, Vilnius, 2009; Su Lietuva širdy. Birutės Verkelytės-Federavičienės gyvenimas ir veikla, Vilnius, 2016, p. 142–155; V. Čečeta, Vilnius. 1939 m. ruduo, Vakarinės naujienos, 1989 spalio 20, p. 11; spalio 27, p. 11; M. Römer, Dzienniki 1939–1945, t. 6, Warszawa, 2018, s. 86, 89–90, 158; Wracając do Wilna, Warszawa, 2018, s. 28–49; M. Krzepkowski, W Wilnie: ze wspomnień, Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, t. 9, 1970, zeszc. 4, s. 573–594; J. Godlewski, Na przełomie epok, Londyn, 1978; J. Mackiewicz, Prawda w oczu nie kole, Londyn, 2002. Od wydawczy, prieiga per <http://www.nasz-czas.lt/czytelnia-dziel-juz-mackiewicza/105.html> [žr. 2019-05-30].

¹⁴ Trimitas, Lietuvos Žinios, XX Amžius, Vilniaus Žodis, Vilniaus Balsas, Kurjer Wilenski, Gazeta Codzienna, Słowo, Śaltinis, Wianus.

medžiaga. Pirmiausia paminėtini Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) dokumentai. Tiek konsulato veiklai, tiek jo darbuotojų gyvenimo įvykiams atkurti buvo svarbūs įvairių lietuviškų institucijų (Vidaus ir užsienio reikalų, švietimo ministerijų, Alytaus, Biržų-Pasvalio apskričių, Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniaus m. ir sričiai, Lietuvos konsulatų užsienyje ir kt. dokumentai).

Aiškinantis tolesnį konsulato darbuotojų likimą buvo naudingi to paties archyvo Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) fondo dokumentai, Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) medžiaga. Minėto fondo duomenys padėjo įvertinti dr. Antano Trimako vieną iš gyvenimo etapų (emigracinį laikotarpį). LYA dokumentai padėjo nustatyti sovietinės valdžios represuoto konsulato sekretoriaus Viktoro Čėčetos gyvenimo aplinkybes tremtyje.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (MAVB), Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyriuose ir Literatūros ir meno archyve yra saugoma buvusių konsulatų darbuotojų korespondencija taip pat padėjo išryškinti vėlesnį diplomatų likimą.

Lenkijos naujųjų aktų archyvo (Archiwum Akt Nowych, toliau AAN) dokumentai taip pat buvo vertingi nagrinėjant Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje veiklą. Lenkijos užsienio reikalų, vidaus reikalų ministerijų ir kt. institucijų, diplomatinė atstovybių dokumentai padėjo geriau išnagrinėti generalinio konsulo kandidatūros klausimą, jo patvirtinimo pareigose aplinkybes, Vilniaus lietuvių požiūrį į konsulato atidarymą.

Konsulatas veikė politine prasme ypač sudėtingu laikotarpiu (Antrojo pasaulinio karo pradžia, Lenkijos Respublikos „dingimas“ iš politinio žemėlapiu, Vilniaus m. statuso ir priklausomybės pokyčiai ir kt.), kas lėmė trumpą jo viešos veiklos laikotarpį (rugsėjo 11–17 d.). Sovietinei valdžiai įsitvirtinus Vilniuje (rugsėjo 19–spalio 27) konsulato veikla buvo suvaržyta, generalinis konsulas daugiausia darbavosi Lietuvos ir jos piliečių interesų gynimo srityje.

Konsulo kandidatūros klausimas: tarp gandų ir realybės

Išlikę istoriniai duomenys rodo, kad sklindant gandams apie Lietuvos konsulato Vilniuje atidarymą, buvo spėjama, kas gi bus paskirtas jam vadovauti. Jau 1939 m. vasario mėnesį Lenkijos užsienio reikalų ministeriją pasiekė informacija, kad Lietuvos konsulu Vilniuje neva būsiąs paskirtas Lietuvos pasiuntinybės Taline sekretoriumi dirbęs Viktoras Čėčeta¹⁵. Netrukus Lenkijos vidaus reikalų ministerija gavo informacijos, kad neva Lietuvos konsulu Vilniuje tikėjosi tapti neseniai uždaryto viso lietuvių Lenkijoje veiklą koordinavusio Tautinio Vilniaus lietuvių komiteto

¹⁵ Vilniaus vaivadijos valdybos Politinio-visuomeninio skyriaus 1939 m. vasario 3 d. slaptas biuletenis Nr. 7, AAN, z. 322, b. 11496, l. 92.

pirmininkas Konstantinas Stašys¹⁶. Lenkijos atstovų vertinimu, jis daug metų vykdė konsulines pareigas, buvo kaip savotiškas Lietuvos konsulas Vilniuje¹⁷. Dar maždaug po pusmečio pasirodė informacija, kad Lietuvos konsulu Vilniuje turėtų būti paskirtas arba prof. Mykolas Biržiška, arba Lietuvos generalinis konsulas Karaliaučiuje Leopoldas Dimša¹⁸. Panašiu metu buvo minima ir teisininko Jono Vileišio pavardė¹⁹. Tačiau, matyt, lenkų šaltiniai nebuvo labai patikimi. Neatrodė, kad Kaune nebūtų suvokiama, kad Varšuvai konsulu nebus priimtinas asmuo, kuris ilgus metus vadovavo Vilniaus vadavimo sąjungai (M. Biržiška). Ši organizacija, Lenkijos politikų ir tarnautojų akimis, buvo labai antilenkiška ir jie siekė jos uždarymo. Šis tikslas buvo realizuotas 1938 m. vėlyvą rudenį.

Panašiu metu iškilo ir dar viena kandidatūra į generalinius konsulus Vilniuje. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos aplinkoje 1939 m. liepos mėn. pasirodė tinkama A. Trimako kandidatūra. Ministerijos teisių ir administracijos departamento direktorius Voldemaras Čarneckis laiške Užsienio reikalų ministrui rašė: „Galvojame apie paskyrimą Generaliniu Konsulu Vilniun p. Trimako iš Varšuvos. (...) Bet tai tuo tarpu dar yra tik projekto stadijoje“²⁰. Tačiau po šiek tiek daugiau kaip mėnesio svarstymai virto realybe – Lietuvos generaliniu konsulu Vilniuje buvo paskirtas dr. A. Trimakas. Tokį pasirinkimą, matyt, nulėmė tuometinė politinė padėtis ir pačio diplomato savybės. Jį pažinojęs prelatas Jonas Balkūnas rašė: „Antanas Trimakas gimė būti diplomatu. Gražios išvaizdos, gerų manierų, santūrus kalboje, pakantus kito įsitikinimui, realistiškai galvojantis, visuomet ieškąs sutarimo. Be to, jis turėjo gerą progą sujungti dvi savybes, reikalingas diplomatui: gerą savo tautos pažinimą su pažinimu kitų tautų, jų kultūrų, mentaliteto ir kalbų²¹. Pirmąją jis įgijo atlikdamas pagrindines studijas Lietuvoje, o antrąją – gilindamas studijas užsienyje. Antanas Trimakas buvo perdėm pragmatinio tipo diplomatas“²².

Prieš užimdamas Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje pareigas A. Trimakas diplomatinio darbo patirties sėmėsi Lietuvos pasiuntinybėse Švedijoje ir Lenkijoje, kur ėjo sekretoriaus ir patarėjo pareigas. Varšuvoje buvo užmezgęs gerus santykius su Lenkijos pareigūnais, savo pareigas vykdė sąžiningai. Be to, eidamas Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje patarėjo pareigas buvo gerai

¹⁶ B. Makauskas, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*, Vilnius, 1991, p. 231; 1938 balandžio 8 slapta informacinis pranešimas VRM Tautybių skyriui, AAN, f. 322, b. 2351, l. 291–292.

¹⁷ Informacija apie Konstantiną Stašį, AAN, f. 322, b. 9382, l. 62–63.

¹⁸ Vilniaus vaivadijos valdybos Politinio-visuomeninio skyriaus 1939 m. liepos 10 d. slapta biuletenis Nr. 19, AAN, f. 322, b. 11496, l. 103.

¹⁹ S. Grigaravičiūtė, *Konsulat Generalny...*, s. 125.

²⁰ V. Čarneckio 1939 liepos 14 laiškas J. Urbšui, Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 15-183, l. 1.

²¹ Pažymėtina, kad dr. A. Trimakas buvo labai išsilavinęs, mokėjo šešias užsienio kalbas (anglų, prancūzų, vokiečių, švedų, lenkų, rusų).

²² J. Balkūnas, Dr. Antanas Trimakas, *Tėvynės Sargas*, 1969, Nr. 1, p. 188.

susipažinęs su Lenkijos vidaus padėtimi, etninių mažumų problemomis²³. Kaip pažymėjo tuo metu pasiuntinybėje dirbusi Karolė Pažėraitė, A. Trimakas faktiškai vadovavo visam institucijos darbui, nes pasiuntinys dr. Jurgis Šaulys nebuvo stipriausios sveikatos, daug laiko skyrė moksliniam darbui²⁴. Suprantama, kad tokia kandidatūra neturėjo užkliūti Lenkijos užsienio reikalų ministerijai ar prezidentūrai.

Lenkija buvo suinteresuota kuo greičiau atidaryti konsulatą Lietuvoje, to paties tikėjosi ir iš Lietuvos. Tačiau Lietuvos prezidentas konsulą Vilniuje paskyrė tik 1939 m. rugpjūčio 22 d., nors dėl greitesnio konsulato steigimo Lietuvos pasiuntinys Varšuvoje J. Šaulys kreipėsi į Kauną tų metų gegužės viduryje²⁵.

Neaptarinėsime konsulo paskyrimo teisinių formuluočių (apie tai rašė S. Grigaravičiūtė), tik atkreipsime dėmesį į vieną aplinkybę. Prezidento įsake dėl konsulo skyrimo buvo nurodytos jo veikimo ribos. Jos apėmė Vilniaus ir Balstogės vaivadijas²⁶. Tačiau iš Lietuvos pasiuntinio J. Šaulio ir Lenkijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojų susirašinėjimo matyti, kad buvo susitarta išplėsti konsulo veiklos ribas į Naugarduko vaivadiją²⁷. Būtent šiose trijose vaivadijose telkėsi lietuviai.

Taigi 1939 m. rugpjūčio 28 d. Lenkijos vyriausybė pripažino A. Trimaką generaliniu konsulu Vilniuje. Lenkijoje užsienio šalių ambasadorių, pasiuntinių ar konsulų skyrimas buvo labai iškilmingas aktas²⁸, todėl ir Lietuvos generalinio konsulo paskyrimas nebuvo išimtis. Lenkijos exequatur A. Trimakui skambėjo taip: „Lenkijos Respublikos Prezidentas informavo visus ir kiekvieną atskirai, kad gavęs komisinius raštus, išduotus 1939 m. rugpjūčio 22 d. Kaune, kuriais Lietuvos Respublikos Prezidentas įgaliojo dr. Antaną Trimaką kaip generalinį konsulą Lenkijos teritorijose Balstogės, Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose, Lenkijos Respublikos vardu pripažino ir pripažįsta kaip Lietuvos generalinį konsulą Vilniuje, jo komisiniams raštams suteikia exequatur, nurodydamas lenkų valdžioms teikti jam pagalbą vykdant pareigas, jeigu tokios reikės“²⁹.

Konsulatas Vilniaus visuomenės akyse

²³ 1938 m. liepos 30 d. slapta instrukcija Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje darbuotojams, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2041, l. 40.

²⁴ K. Pažėraitė, Lietuvių tauta laukia laisvės, rašo Brazilijos spauda, Draugas, 1957 spalio 8, p. 1.

²⁵ Lietuvos pasiuntinio Varšuvoje J. Šaulio 1939 V 16 telegrama URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2122, l. 15.

²⁶ A. Gumuliauskas, Dar kartą Vilniaus..., p. 54.

²⁷ Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Protokolo skyriaus 1939 VIII 28 raštas dėl Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje Trimako pripažinimo, AAN, f. 322, b. 653, l. 2.

²⁸ E. J. Pałyga, Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej, Warszawa, 1970, s. 67.

²⁹ Lenkijos Respublikos Prezidento sutikimas pripažinti A. Trimaką Lietuvos generaliniu konsulu Vilniuje, AAN, f. 322, b. 653, l. 9.

Vilniaus m. gyventojai skirtingai vertino konsulato atidarymą. Kaip teigė S. Grigaravičiūtė, dar 1938 m. vasarą tuo klausimu Vilniaus lietuviai Kaune buvo susitikę su Lietuvos pasiuntiniu Vokietijoje Jurgiu Šauliu³⁰. Tačiau išlikę vilniečių lietuvių prisiminimai rodė kiek kitokią padėtį. Antai vilnietis Jeronimas Cicėnas rašė: „Eilinis lietuvis, ypač Nepriklausomoj Lietuvoj, džiaugėsi pačiu Vilniaus grįžimu, visai nesigilindamas į sunkumus, kurie iškyla Respublikai. Tiesa, nuo rugsėjo, rodos, 6 d., jau veikė Vilniuje Lietuvos konsulas. Betgi diplomatija visada diplomatija, o čia reikėjo atviro žodžio apie rūsčią padėtį. Vėliau vienu metu buvo kreiptasi į konsulatą patarpininkauti dėl kuriamos milicijos. „Nepatogu“, – buvo atsakyta“³¹.

Kitas to paties miesto gyventojas prisiminė: „Karui prasidėjus, tarp kitko, nustebino mus toks įvykis: rugsėjo 9 d. atvyko į Vilnių Lietuvos konsulas d-ras Antanas Trimakas su bendradarbiais ir įsikūrė laikinai „Žoržo“ viešbutyje (dabar viešbutis „Vilnius“). Antro aukšto balkone suplėvėsavo lietuviška trispalvė vėliava. Buvo gražu žiūrėti, bet mums nesuprantama: kaip gali Lietuvos vyriausybė steigti konsulatą savo sostinėje? Kas kita Varšuva ar kitas Lenkijos miestas. Antras kuriozas – kam steigti konsulatą valstybėje, kurios dienos suskaičiuotos? Praktiškai tas konsulas buvo reikalingas tik lenkams: padėdavo jiems išvykti į nepriklausomą Lietuvą arba į kitą kraštą“³². Ši citata rodo, kad dalis Vilniaus lietuvių buvo nustebę ir nesuprato konsulato steigimo intencijų. Kita vertus, cituotas tekstas mums padeda atsakyti iš kur atsirado viena iš konsulato įsteigimo Vilniuje versijų. Tarp dalies to meto vilniečių lietuvių buvo paplitusi nuomonė, kad konsulato įsteigimas labiausiai pasitarnavo lenkams. Šią nuomonę vėliau pakartojo buvusi konsulato darbuotoja ir ilgametė miesto gyventoja Birutė Verkelytė-Federavičienė³³.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad ne visiems Vilniaus lietuviams konsulato steigimo klausimas buvo netikėtas. 1939 m. vasario mėn. Lenkijos VRM pasiekė informacija, kad Vilniuje įvykęs slaptas lietuvių ir lenkų pasitarimas, kuriuo metu Konstantinas Stašys pranešė, kad netrukus būsiąs atidarytas Lietuvos konsulas, kuris rūpinsis vietos lietuvių reikalais tol, kol nebus atkurtos lietuviškos organizacijos³⁴. Po maždaug pusmečio vėl gauta panaši informacija. Vilniaus lietuvių bendruomenę stebėję Vilniaus vaivadijos valdybos Politinio-visuomeninio skyriaus darbuotojai 1939 m. vasaros viduryje pranešė į Varšuvą, kad nekvestijonuojams Vilniaus lietuvių lyderis Konstantinas Stašys buvo informuotas, kad rudenį Vilniuje pradės veikti Lietuvos konsulas³⁵. Anot jo paties šaltinio, miesto lietuviai dėl konsulato atidarymo nebuvo vieningi: vieni pritarė tokiai

³⁰ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos konsulato..., *Lituanistica*, 2013, p. 268.

³¹ J. Cicėnas, Vilniaus tarp audrų, Vilnius, 1993, p. 249.

³² Lietuvos šviesuolis Juozas Miceika, p. 147–148.

³³ Dokumentinis filmas „Lietuvos generalinis konsulas...“; B. Verkelytė-Federavičienė, Su Lietuva širdy..., p. 37.

³⁴ Vilniaus vaivados 1939 vasario 10 rašto Lenkijos VRM Politikos departamento direktoriui W. Zyborowskiui, AAN, f. 322, b. 6185, l. 200.

³⁵ Vilniaus vaivadijos valdybos Politinio-visuomeninio skyriaus 1939 m. liepos 19 d. slaptas biuletenis Nr. 21, AAN, z. 322, b. 11496, l. 127.

idėjai, kiti atvirkščiai – nepalaikė jos. Apie Lietuvos visuomenės skirtingus požiūrius į konsulatą kalbėjo ir Lenkijos diplomatai. 1939 m. gegužės 15 d. Varšuvoje Lenkijos pasiuntinys Kaune F. Charwatas skaitė pranešimą ministerijos darbuotojams apie abiejų valstybių santykius per metus po diplomatinio santykių užmezgimo. Jis pažymėjo, kad lietuviško konsulato atidarymo klausimą Vilniuje veikė viešoji opinija. Esą viena visuomenės dalis buvo už jo atidarymą, nes tai sustiprins lietuvių padėtį Vilniaus krašte, kita dalis buvo priešingos nuomonės – tai būsiąs savotiškas pretenzijų į Vilnių atsisakymas, tam tikras susitaikymas su status quo, nes gi konsulatą savo teritorijoje neatidaroma³⁶.

Vilniaus lenkų bendruomenei Lietuvos generalinis konsulas taip pat buvo priimtinas. Kaip rašė 1939 m. rudenį Vilniuje lankęsis lenkų ekonomistas, kairiųjų pažiūrų politikas Oskaras Lange, Trimakas buvo lenkams palankus³⁷. Tuo metu vilniečiams lenkams atrodė, kad Lietuvos generalinis konsulas labai palengvins gyventojų judėjimą tarp Vilniaus ir Kauno ir pagyvins prekybą³⁸. Jų požiūris į Lietuvos konsulatą dar labiau pakito sovietams artėjant prie Vilniaus. Konsulato darbuotojai buvo apgulti vizų prašytojų, jie taip pat tarnavo įvairios informacijos teikėjais. Antai žinomo Vilniaus lenkų publicisto, žurnalisto Józefo Mackiewicziaus žmona apsilankė Lietuvos konsule rugsėjo 18 d. Ji konsulo A. Trimako paklausė tiesiai: „ar lietuviai ateis, ar ne? Trimakas skėstelėjo rankomis, sakė, kad padėtis komplikuota ... pagaliau neužtikrintai užsiminė, kad reikalus ta kryptimi pajudintų kažkoks nutarimas, pavyzdžiui, miesto tarybos. Neabejotinai tai buvo tik privati p. Trimako prielaida“³⁹. Lenkų dėmesys konsulatui neslopo ir vėliau. Jis daugiausia buvo įvairių žinių ir informacijos teikimo šaltinis. Kaip prisiminė 1939 m. spalio pradžioje atsidūręs lenkų pabėgėlis: „Iš to konsulo (dr. A. Trimako – V. S.) gavo daug informacijos, pirmiausia apie lietuvių-sovietų derybas dėl Vilniaus perdavimo Lietuvai. Tuo klausimu tarp pabėgėlių sklido gandai, kad Lietuva užims dalį teritorijos su Vilniumi ir Švenčionimis“⁴⁰.

Galima spėti, kad Lietuvos konsulato atidarymui pritarančių minčių būta ir tarp Vilniaus žydų. Vietoje gautos vizos į Lietuvą jiems labai palengvintų ekonominį gyvenimą.

Konsulato funkcijos: nuo vizų išdavimo iki Lietuvos interesų aktyvaus gynimo

³⁶ F. Charwato pranešimas 1939 gegužės 15 Lenkijos URM darbuotojų kursuose, AAN, f. 493, b. 30, l. 61.

³⁷ O. Lange, pastabos apie Vilnių ir Vilniaus kraštą 1939 ir 1940 m., d. 1, Lenkijos MA archyvas, f. III-309, b. 236, l. 5.

³⁸ Pierwszy generalny konsul litewski w Wilnie, Słowo, 10 wrześ. 1939, s. 1.

³⁹ J. Mackiewicz. Prawda w oczy nie kole. Od wydawczy, prieiga per <http://www.nasz-czas.lt/czytelnia-dziel-juz-mackiewicza/105.html> [žr. 2019-05-30].

⁴⁰ M. Krzepakowski, W Wilnie. Ze wspomnień, Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, t. 9, 1970, zeszc. 9, s. 573.

Istorikė S. Grigaravičiūtė Lietuvos generalinio konsulato veikloje išskyrė du etapus: 1) 1939 m. rugsėjo 9–19 d.; 2) 1939 m. rugsėjo 20–lapkričio 1 d.⁴¹ Pirmuoju veiklos periodu daugiausia dėmesio buvo skirta konsulinėms funkcijoms vykdyti (vizų išdavimas), antruoju – Lietuvos valstybės ir jos piliečių interesų gynimui Vilniuje. Konsului teko rūpintis valstybinio ir privataus turto apsauga, kreiptis į sovietinę valdžią dėl represuotų Lietuvos piliečių (jų paleidimo iš kalėjimų ir pan.).

Vienas pirmųjų Lietuvos Respublikos generalinio konsulo pareigas einančio dr. A. Trimako darbų buvo vizitai pas Latvijos ir Lenkijos atstovus. Antai 1939 m. rugsėjo 12 d. A. Trimakas apsilankė pas Latvijos Respublikos garbės konsulą Feliksą Donasą, Lenkijos Respublikos Vilniaus vaivadijos vaivadą Artūrą Maruszewskį, vicevaivadą Józefą Rakowskį ir Visuomeninio politinio skyriaus vedėją Pawełą Jasinskį⁴². Latvijos diplomatas tą vizitą prisiminė taip: „1939 metų rugsėjo 12 į konsulatą su pirmu vizitu atvyko naujai paskirtas Lietuvos generalinis konsulas Ponas Trimakas. Jį informavau apie vietos sąlygas ir daviau keletą praktinių patarimų. Po dviejų dienų aplankiau jį su revizitu. Tarp mūsų susiklostė labai geri santykiai. Prieš tai vietiniai lietuviai „oficialiai“ boikotavo konsulatą, nors mano asmeniniai santykiai [su jais – V. S.] buvo labai geri“⁴³.

Kita konsulato veiklos sritis – vizų išdavimas. Daugiausia jas gavo Lenkijos valstybės tarnautojai, kariškiai, kultūros atstovai ir jų šeimų nariai. S. Grigaravičiūtė daro prielaidą, kad pirmosios vizos buvo išduotos 1939 m. rugsėjo 17 ar 18 d.⁴⁴, pirmiausia jas gavo Aleksandra Piłsudska su dukromis. Tuometinę padėtį mieste ir susitikimą su A. Piłsudska aprašė vilnietis advokatas Antanas Juknevičius: „Pradėjau galvoti apie pasitraukimą į Vakarus ir ieškoti automobilio. Pamatę mane klaidžiojantį po miestą, Antakalnio gatvėje iš juodo automobilio išlipo advokatas Kovalskis ir dvi ponios: Piłsudska ir lenkų atstovo žmona Lipska. Jos paprašė padėti gauti vizas į Lietuvą. Aš pažadėjau dėl jų kreiptis į Lietuvos konsulą Antaną Trimaką ir paprašiau, kad kartu priimtų mano šeimą į savo automobilį. Jos su viskuo sutiko. Vizas aš joms išrūpinau, pasisamdžiau automobilį. Siūliau ir savo uošviams Stašiams kartu trauktis, bet jie atsisakė. Kol susiruošėme, buvo pavakarys ir spėjome nuvažiuoti tik iki mano kolegės dvaro. Iš ryto pasiekėme demarkacijos liniją ir radome Lietuvos dalinius, saugančius sieną. Sienos pereiti negalėjome, reikalavo generalinio štabo leidimų, nes jau buvo paskelbta karo padėtis. Mus pasitikęs puskarininkis, išgirdęs mano pavardę, pasisakė mane pažįstas. Jis pakvietė būrio vadą Jakštą, kartu

⁴¹ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulas..., p. 162.

⁴² Ė. Jėkabsons, Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Felikssa Donassa napisane jesienią 1939 r., Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich, 2012, nr 3, s. 111; S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulas..., Lituanistica, 2013, Nr. 3, p. 163-164.

⁴³ Ė. Jėkabsons, Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Felikssa Donassa napisane jesienią 1939 r., Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich, 2012, nr 3, s. 111.

⁴⁴ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulas ..., p. 163.

besimokiusių Vilniaus gimnazijoje. Jakštas paaiškino galįs leisti į artimiausią kaimą, iš kur esą galima susisiekti su generaliniu štabu Kaune. Telefonas buvo išties užimtas. Jakštas patarė skambinti Kauno komendantūron. Susisiekiu su komendantu plk. Jurgiu Bobeliu, kuris pažadėjo per pusvalandį išrūpinti leidimus. Bet įleido tik mane su šeima, o ponios Pilsudska su Lipska liko pasienyje laukti potvarkio dėl internuotų lenkų. Vėliau įsileido ir visus lenkus⁴⁵. Panašu, kad tuo metu link administracinės linijos važiavo daugiau automobilių negu paminėjo A. Juknevičius. Kaip žinoma iš kitų šaltinių, J. Piłsudskio našlę lydėjo Vilniaus vaivada ir kt. aukšti pareigūnai. Vilniaus vaivada Arturas Maruszewskis su A. Trimako viza pasiekė Kauną 1939 m. rugsėjo 19 d. Jis atvyko didesnėje lenkų grupėje, kurioje buvo A. Pilsudska su dukromis. Lietuvos generalinis konsulas A. Trimakas buvo išdavęs vizas ir kitiems žymiesiems Lenkijos politikams ar menininkams. Antai Lenkijos aktorė, kino filmų žvaigždė Jadwiga Smosarska su vyru taip pat gavo vizas ir per Kauną išvyko į JAV. Tačiau istorijos šaltiniai ir liudininkų prisiminimai nepatvirtino B. Verkelytės-Federavičienės išsakytos nuomonės, kad ši aktorė į Kauną atvyko su A. Piłsudskos grupe. Lietuvos konsulato viza buvo išduota ir buvusiam Lenkijos Respublikos ministrui pirmininkui Aleksanderiui Prystorui. Tačiau šiam politikui nepavyko išvengti sovietinių represijų. Su Lietuvos konsulato viza pasiekęs Kauną, jis po kurio laiko gavo vizą grįžti į Vilnių. Sovietinė valdžia jį areštavo, įkalino Butyrkų kalėjime, kur jis mirė 1941 m.

Pastebėtina, kad gauti Lietuvos vizą nebuvo lengva. Kaip pažymėjo S. Grigaravičiūtė, Lietuvos vidaus reikalų ministerija (be jos sutikimo vizos nebuvo išduodamos) 1939 m. rugsėjo 7 d. kreipėsi į Užsienio reikalų ministeriją, kad konsulatams, ypač Vokietijoje, Latvijoje ir Lenkijoje, būtų nurodyta suvaržyti tranzitinių vizų išdavimą, o rugsėjo 20 d. prašė dar labiau sugriežtinti vizų davimą ir nevizuoti Lenkijos piliečių pasų be Kauno sutikimo⁴⁶. Į tai buvo atsižvelgta. Istoriniai šaltiniai rodo, kad sovietinei valdžiai įsitvirtinus Vilniuje (po 1939 m. rugsėjo 19 d.) Lietuvos konsulatas išduodavo tranzitines vizas per Lietuvą tuo atveju, jeigu prašytojas galėjo parodyti Latvijos vizą⁴⁷. Todėl vizų prašytojai „bombardavo“ Latvijos konsulatą prašydami vizų. Daug jų neturėjo užsienio pasų, todėl, anot latvių konsulato darbuotojų, jie negalėjo tikėtis gauti vizą⁴⁸. Bet jie vis tiek prašė.

⁴⁵ A. Juknevičius, Atsiminimai, p. 239; archyvinuose šaltiniuose užfiksuota, kad vizų A. Piłsudskai su dukromis prašęs Vilniaus m. vaivada, A. Trimako telegrama, be datos (turėtų būti 1939 09 17), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 501.

⁴⁶ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulas..., p. 165.

⁴⁷ Ē. Jēkabsons, Konsulat Lotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Felikssa Donassa napisane jesienią 1939 r., Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich, 2012, nr 3, s. 128.

⁴⁸ Ten pat.

S. Grigaravičiūtė apskaičiavo, kad 1939 m. rugsėjo 11–18 d. buvo išduota iki 1 tūkst. vizų⁴⁹. Galima pritarti jos nuomonei, kad nustatyti išduotų vizų skaičių nesuradus konsulato archyvo, neįmanoma. Be to, reikia turėti omenyje, kad konsulato veikimo metu, ypač spalio mėnesį, Vilniuje klestėjo padirbtų dokumentų gamyba. Lenkų pagrindžio struktūros daugiausia gamino vizas ir pasus⁵⁰. Todėl neatmestina, kad taip pat buvo padirbinėjamos Lietuvos konsulato vizos.

Visgi dėl išduotų vizų skaičiaus iškelsime tokias prielaidas. Vizos buvo išduotos ne tik lenkams pabėgėliams, bet ir Vilniaus lietuviams ar Latvijos piliečiams. Tokių vizų reikėjo ypač pirmuoju konsulato veiklos etapu (iki rugsėjo 20 d.), kuomet ne tik be vizos, bet ir karo komendantūros leidimo negalėjai pakliūti į Lietuvos teritoriją. Taigi visi tuo metu į Lietuvą vykę asmenys turėjo turėti vizas, įskaitant ir pačiam konsului kurjeriais buvusius lietuvius. Be to, iš Latvijos konsulo Vilniuje dokumentų žinoma, kad vizų reikėjo tos šalies studentams latviams ir lenkams, kurie studijavo Vilniuje. Kiek tokių asmenų buvo tiksliai, nėra žinoma. Galima kelti prielaidą, kad tokių žmonių buvo kelios dešimtys⁵¹.

Išlikę duomenys rodo, kad intensyviausiai vizos buvo išduodamos prieš Raudonosios armijos įžengimą į Vilnių (rugsėjo 17–18 d.). To meto padėtis Vilniuje atrodė taip: „Rugsėjo 17 d. pasklido informacija, kad Sovietų Rusijos raudonoji armija perėjo Lenkijos sieną, Vilniuje susidarė nepaprasta nuotaika. Nors buvo šventadienis, įstaigos dirbo (...)“⁵². Tuo pat metu „Vilnius pilnas pabėgėlių iš visos Lenkijos. Lietuvos konsulatas Vilniuje gulte apgultas, nes daug kas nori gauti leidimus vykti į Lietuvą“⁵³. Tarp vizas gavusiųjų buvo aukšti Lenkijos valstybės pareigūnai ir jų šeimos (vaivados, apskričių viršininkai, buvęs ministras pirmininkas). Kaip teigė S. Grigaravičiūtė, tomis dienomis buvo išduota keli šimtai vizų⁵⁴. Istorikės nuomonę patvirtino tuo metu Vilniuje rezidavęs Latvijos konsulas Feliksas Donassas: „Kada bolševikai artėjo prie Vilniaus, šimtai žmonių brovėsi į mūsų ir lietuvių konsulatus vizų į Latviją ir Lietuvą. Išgąsdinti vyrai su nerimu veiduose ir verkiančios moterys veržėsi į konsulatą atkakliai, ypač todėl, kad tų nelaimingų žmonių prašymus reikėjo atmesti, nes be ministerijos (Latvijos URM – V. S.) leidimo konsulatas išduodavo vizas tik diplomatiniam pasams“⁵⁵.

⁴⁹ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulatas..., p. 165. Kad lietuviškų vizų buvo išduota daugiau, liudyto konsulato sekretoriaus V. Čėčeta žodžiai, „Vizas gaudavo visi“, V. Čėčeta, Vilnius. 1939 metų ruduo..., p. 11.

⁵⁰ M. Szczurowski, Kościół katolicki na Wileńszczyźnie w walce o niepodległość Polski w latach 1939–1940, Kościoły a państwo państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań, Białystok, 2005, s. 396.

⁵¹ B. Urbaniak, Mniejszości narodowe na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (lata 1919–1939), Rocznik Staworzyzenia Naukowców Polaków Litwy, t. 17, 2017, s. 55; P. Tomaszewski, Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów, Toruń, 2018, s. 133–135.

⁵² Nepaprasta Vilniaus nuotaika, Aidas, 1939 rugs. 18, p. 4.

⁵³ Sovietų kariuomenė užėmė Vilnių, Šaltinis, 1939 Nr. 39, p. 733; V. Čėčeta, Vilnius. 1939 metų ruduo..., p. 11.

⁵⁴ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulatas..., p. 164.

⁵⁵ E. Jėkabsons, Raporty Donassa, Karta, 2017, nr 78, s. 79.

Rugsėjo 18-oji buvo taip pat labai įtempta diena. Vėlgi pasiremsime Latvijos konsulo Felikso Donasso nuomone: „Rugsėjo 18 mieste vyravo didelis nerimas. Jau apie 7 ryte prie konsulato stovėjo eilės žmonių. Nuo 8 iki 22 val. be pertraukos konsulato biure dirbo personalas ir visi [mano] šeimos nariai“⁵⁶. Panaši atmosfera tvyrojo ir prie Lietuvos generalinio konsulato. Tuo metu Vilniuje gyvenusių asmenų akimis ji buvo tokia: „Po pietų sužinojome, kad lietuvių konsulas gyvena Žoržo viešbutyje, kad keletas asmenų jau gavo vizas išvažiuoti į Lietuvą. Kartu su Franuku nuėjome į ten esantį konsulato biurą, kad vietoje išsiaiškintume. Antrojo aukšto užgrūstame koridoriuje buvo pilna interesantų iš Vilniaus ir apylinkių, bet konsulas nieko nepriėmė. Žmonės dalijosi žiniomis, nervingai laukdami prie biuro“⁵⁷.

Rugsėjo 19 d. vizų išdavimas sustojo, nes Vilnių užėmę sovietai nutraukė konsulato ryšį su Kaunu, be kurio leidimo konsulas negalėjo išduoti vizų. Kada tiksliai buvo atnaujintas Lietuvos vizų išdavimas, duomenų neturime. Iš istorinių šaltinių žinoma, kad A. Trimakas Latvijos piliečiams dėjo vizas į pasus 1939 m. spalio 16 d.⁵⁸

Buvusi konsulato darbuotoja B. Verkelytė-Federavičienė yra iškėlusį klausimą dėl konsulato darbuotojų pagerbimo ir įamžinimo dalijant „gyvybės vizas“. Ji teigė, kad konsulo A. Trimako išduotos vizos padėjo išsigelbėti tūkstančiams asmenų, kurie vėliau su Japonijos konsulo Čiunės Sugiharos vizomis ištrūko iš sovietų okupuotos Lietuvos⁵⁹. Tačiau turima istorinė medžiaga rodo, kad japoniškos vizos Kaune buvo išduodamos 1940 m. vasarą (liepos 27–rugsėjo 1 d.)⁶⁰, Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje jau neveikė daugiau kaip pusė metų. Kaip teigė Lenkijos ir Japonijos santykius XX a. pirmojoje pusėje tyrę mokslininkai, Kauno vizų istorija prasidėjo 1940 liepos mėn., kai Olandijos ambasadorius Rygoje išdavė Vilniaus žydų porai vizą į Surinamą, Kurasao ar kitą Olandijos teritoriją Centrinėje Amerikoje ir „Žinia apie „vizas į Kurasao“ greitai išplito ir šimtai pabėgėlių pradėjo plūsti iš Vilniaus į Kauną“⁶¹. Tuo metu susisiekimas tarp Vilniaus ir Kauno buvo be vizų.

Antrojoje savo veiklos pusėje, kai Vilniuje šeimininkavo sovietinė valdžia, konsulas A. Trimakas daug dėmesio skyrė Lietuvos valstybės ir jos piliečių interesų apsaugai. Jis kreipėsi į

⁵⁶ Ė. Jėkabsons, Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Feliksa Donassa napisane jesienią 1939 r., Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich, 2012, nr 3, s. 111.

⁵⁷ J. Godlewski, Na przełomie epok, Londyn, 1978, s. 410.

⁵⁸ Ė. Jėkabsons, Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Feliksa Donassa napisane jesienią 1939 r., Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich, 2012, nr 3, s. 117.

⁵⁹ Dokumentinis filmas „Lietuvos generalinis...“; Su Lietuva širdy..., p. 39.

⁶⁰ E. Pałasz-Rutkowska, Andrzej T. Romer, Historia stosunków polsko-japońskich 1904–1945, Warszawa, 2009, s. 314, 318; S. Strelcovas, Geri, blogi, vargdieniai. Č. Sugihara ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje, Vilnius, 2018, p. 252–253.

⁶¹ E. Pałasz-Rutkowska, Andrzej T. Romer, Historia stosunków..., s. 254.

sovietinę valdžią su protestais dėl valstybinio ar privataus turto grobstymo⁶². Konsului įteikus protestus dėl Vilniaus lietuvių areštų, į juos buvo atsižvelgta ir K. Stašys bei R. Mackonis buvo paleisti⁶³. Tačiau bendrai paėmus, A. Trimako demaršai turėjo mažai naudos. Sovietinė valdžia su Lietuvos generaliniu konsulu nesiskaitė.

Lietuvos generalinio konsulato darbuotojams darbo padaugėjo 1939 m. spalio pabaigoje. Tai buvo susiję su pasirengimu sutikti Lietuvos kariuomenę Vilniuje. Jau minėtas latvių diplomatas Vilniuje rašė: „Šiandien (spalio 28 d. – V. S.) iš pat ryto skambino Lietuvos generalinis konsulas, kad apie 12.00 įžygiuos Lietuvos kariuomenė ir prašė manęs, kad aš dalyvaučiau tame (sutikime – V.S.). Turėjau vietą tribūnoje. Ten buvo generalinis konsulas Trimakas, jo padėjėjas Čečeta, Vilniaus lietuvių bendruomenės atstovas Stašys, kurį lenkai keletą metų atgal nuteisė metams kalėjimo, o bolševikai jį taip pat areštavo ir išvežė į Balstogę. Grįžo iš ten tik vakar. (...) Be to, ant tribūnos laukė mažumų atstovai: lenkų, rusų, baltarusių, žydų ir totorių“⁶⁴.

Nuo 1939 m. lapkričio 1 d. konsulas dr. A. Trimakas ir sekretorius V. Čečeta tapo Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus m. ir sričiai įstaigos darbuotojais⁶⁵. S. Grigaravičiūtės prielaida, kad minėti asmenys apie jų perkėlimą iš konsulato į vyriausybės įgaliotinio įstaigą nuo 1939 m. lapkričio 1 d. nebuvo laiku informuoti, patvirtina archyviniai dokumentai. URM kanceliarijos viršininko 1939 m. lapkričio 22 d. rašte Vyriausybės įgaliotiniui Vilniaus m. ir sričiai buvo prašoma Užsienio reikalų ministro įsakymus apie paskyrimus į konsulatą ir perkėlimą į vyriausybės įgaliotinio įstaigą įteikti A. Trimakui ir V. Čečetai⁶⁶. Lietuvos vyriausybės įgaliotinio įstaigoje minėtiems diplomatams teko spręsti Lenkijos karo pabėgėlių ir vietos gyventojų problemas.

Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje darbuotojai ir jų likimas

Iš pradžių Lietuvos generaliniame konsulate darbavosi du žmonės – konsulas A. Trimakas ir samdoma darbuotoja B. Verkelytė-Federavičienė – Politikos mokslų mokyklos prie Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto Vilniuje absolventė. 1939 m. rugsėjo 17 d. prie jų prisijungė Viktoras

⁶² S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulas..., *Lituanistica*, t. 59, 2013, p. 167; СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Сборник документов, Vilnius, t. 1, 2006, c. 308–309; tuo metu padėtis atrodė taip: „Gyventojai skųsdavosi (Lietuvos generaliniam konsului – V. S.), kad naktimis, komendanto valandomis, kariai plėšia mažas privačias parduotuves. Kai administracijai pranešdavome tokius faktus, ji paneikdavo – tai esą senų bobų plepalai“, V. Čečeta, Vilnius. 1939 metų ruduo..., p. 11.

⁶³ V. Čečeta, Vilnius. 1939 metų ruduo..., p. 11.

⁶⁴ E. Jėkabsons, *Raporty Donassa*, Karta, 2014, nr 78, s. 84.

⁶⁵ 1939 m. lapkričio 7 d. Užsienio Reikalų Ministro įsakymas, LCVA, f. 317, ap. 1, b. 10, l. 326. Bvusi konsulato darbuotoja B. Verkelytė-Federavičienė taip pat buvo perkelta į Vyriausybės įgaliotinio įstaigą, B. Verkelytė-Federavičienė, *Su Lietuva širdy...*, p. 39.

⁶⁶ 1939 m. lapkričio 22 d. URM kanceliarijos viršininko raštas Vyriausybės įgaliotiniui Vilniaus m. ir sričiai, LCVA, f. 317, ap. 1, b. 10, l. 325.

Čečeta. Savo delegavimą į Vilnių jis prisiminė taip: „Šiandien Raudonoji Armija peržengė Lenkijos sieną. Tamstai įsakoma tuojau pat vykti ministerijos mašina š Vilnių, į mūsų Generalinį Konsulatą, ir drauge su generaliniu konsulu daktaru Trimaku veikti pagal susidarančias aplinkybes bei pagal tolimesnes ministerijos instrukcijas“⁶⁷. V. Čečeta turėjo nemažą diplomatinio darbo patirtį – darbavosi Lietuvos pasiuntinybėje Čekoslovakijoje, 1938 m. užėmė Lietuvos pasiuntinybės Estijoje sekretoriaus pareigas, vėliau buvo atšauktas į Kauną, į Užsienio reikalų ministeriją, kur Politikos departamente kuravo santykius su Lenkija⁶⁸. Jis buvo išsilavinęs (mokėjo septynias užsienio kalbas: anglų, vokiečių, prancūzų, čekų, lenkų, rusų, lotynų⁶⁹), tolerantiškas žmogus, gerai tikęs dirbti Vilniuje tokiu sudėtingu metu. V. Čečeta buvo lietuvių ir lenkų tautų suartėjimo šalininkas: pasisakė už tolerantišką požiūrį į vilniečius, didesnę kantrybę jų atžvilgiu, lietuvių kultūros propagavimą tarp jų⁷⁰.

Istorikė S. Grigaravičiūtė mini, kad iš Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje į konsulatą Vilniuje buvo numatyta perkelti du darbuotojus – Antaną Andrašiūną ir Karolę Pažeraitę⁷¹. Tačiau realiai jie čia nedirbo. Pirmiausia jie buvo atšaukti į Kauną, į kurį greičiausiai sugrįžo 1939 m. rugsėjo pabaigoje⁷². 1940 m. pradžioje pirmasis jų atsidūrė Berlyne, antroji – panašu, kad iš Kauno tą pačių metų antrojoje pusėje – SSSR ir dirbo Lietuvos SSR pasiuntinybėje Maskvoje. Anot dr. Žydronės Kolevinskienės, šį faktą patvirtina Karolės Pažeraitės laiškas, kuriame buvo rašoma: „Kažin ar nepervėlu bus siųsti Jum savo autobiografinės žinias almanachui? Ir, be to, nežinau, ar galima rašyti, kad dalyvavau rezistencinėj veikloj, buvau partizanė, kad tarnavau Komisarų Tarybos Reikalų Valdyboj mašininke ir Pirmojo Generalinio Tarėjo Įstaigoje, kur turėjau vyr. redaktoriaus titulą? Aš nenorėčiau šių žinių žymėti, nes daugelis gali būti suklaidinti ir mane pasmerks. Juk nepaaiškinsiu, kad ne pati pasirinkau tarnybą komisarų taryboje, o buvau Gedvilo (tuometinis LTSR Liaudies komisarų tarybos pirmininkas – Žydronės Kolevinskienės pastaba) pašaukta ten dirbti, kaipo gerai mokanti rusų kalbą, kad negalėjau atsisakyti. Negi pradėsiu aiškinti, koku būdu patekau pas Kubiliūną (automatiškai iš Komisarų Tarybos į Laikinojo Ministerio kabineto kanceliariją, o paskui į Pirmojo Generalinio Tarėjo įstaigą). Be to, bijau pakenkti giminėms Lietuvoje. Malonėkit paaiškinti, ką turiu daryti“⁷³.

⁶⁷ V. Čečeta, Vilnius. 1939 metų ruduo, Vakarinės naujienos, 1989 spal. 20, p. 11.

⁶⁸ Lietuvos diplomatinį įstaigų ir karo atašė sąrašas 1938 m., AAN, f. 1190, b. 616/306, l. 103; S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis..., p. 162; V. Čečeta, Vilnius. 1939 metų ruduo..., p. 11.

⁶⁹ A. Ruzgas. Diplomato gyvenimo vingiai, Varpas, 2001, Nr. 5, p. 9.

⁷⁰ Lietuvybė ir katalikybė Vilniaus dijacezijoje, Naujoji Romuva, 1940, Nr. 20–21, p. 393.

⁷¹ S. Grigaravičiūtė, Lituanistica 2013, p. 161.

⁷² J. Akromas, P. Libera, E. Meilūnas, E. Stankevičius, A. Žulys, Historia przedstawicielstwa..., s. 48.

⁷³ K. Pažeraitės 1957 VI 29 laišką galima rasti Lietuvių tyrimų ir studijų centro Čikagoje archyve, Lietuvių rašytojų draugijos fonde. 2019 liepos 23 dr. Žydronės Kolevinskienės elektroninis laiškas autorei. Straipsnio autorė norėtų padėkoti dr. Ž. Kolevinskienei už pagalbą aiškinantis Karolės Pažeraitės biografinius duomenis.

Iš istorinių šaltinių žinoma, kad konsulas pirmiausia įsikūrė toje pačioje vietoje, kur veikė konsulatas, t.y. „George“ viešbutyje (tuo metu A. Mickiewiczaus g. 20). Sunku vienareikšmiškai atsakyti, ar konsulas atvyko į Vilnių vienas ar su šeima. Tikėtina, kad jis pirmiausia atvyko be šeimos ir tik vėliau atvyko jo žmona Jadvyga su sūnumi Antanu. Jau dirbdamas Vyriausybės įgaliotinio įstaigoje A. Trimakas nuomojosi butą iš Zofijos Jamontt dabartinėje J. Basanavičiaus gatvėje Nr. 36 (tuo metu Wielka Pohulanka Nr. 32). Jos vyras tik prieš metus sklypo gilumoje buvo pastatęs namą. Jame keturis kambarius nuomojo Trimakų šeima⁷⁴. Konsulato sekretorius V. Čečeta su žmona gyveno Žygimantų g. 18-ojo namo antrajame bute. Kur gyveno konsulato sekretorė Birutė Verkelytė (vėliau Federavičienė), duomenų neturime.

Lietuvai perėmus Vilnių ir jo sritį ir pradėjus integracinį procesą, konsulatas Vilniuje nustojo veikti. Buvęs generalinis konsulas ir sekretorius buvo perkelti dirbti į Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniaus m. ir sričiai įstaigą, kur jie darbavosi iki 1940 m. Tų metų pavasarį buvęs konsulas dirbo Lietuvos Raudonojo kryžiaus Vilniaus skyriuje (buvo valdybos narys ir Ateivių skyriaus vadovas) ir padėjo gyventojams lenkams⁷⁵. Jis koordinavo jų šalpos reikalus.

Visų buvusių konsulato darbuotojų tolesnį likimą paženklino priverstinės migracijos. Pats tragiškiausias buvo konsulato sekretoriaus Viktoro Čečetos likimas. 1940 m. rudenį jis įsidarbino vienoje iš sostinės lenkiškų mokyklų inspektoriumi, tačiau netrukus, lapkričio 7 d., sovietinės valdžios sprendimu buvo suimtas⁷⁶. 1941 m. buvo išvežtas į Komiją. Ypatingojo pasitarimo sprendimu buvo nuteistas 8 m. Po ilgų kalinimo metų (nuo 1948 m.) jis dar aštuoneriems metams buvo nutremtas į Šiaurės Kazachstaną. Sunkias valandas išgyventi jam padėjo draugai ir pažįstami iš Lietuvos (dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, kun. Stasys Valiukėnas, rašytojas Vytautas Sirijos Gira ir kt.)⁷⁷. Iš tremties buvo paleistas 1956 m. vasarą, tačiau gyventi į Lietuvą grįžo tik 1978 m.⁷⁸ Iki sugrįžimo jis dirbo pedagoginį darbą Kazachstane.

Sovietinės represijos išskyrė jį su žmona Viktorija, kuri 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Tik XX a. 6-jame dešimtmetyje būdamas tremtyje jis sužinojo, kad žmona nežuvo Vilniuje, o įsikūrė JAV. Per pažįstamus ir draugus jis užmezgė korespondencinius ryšius su ja⁷⁹, vylėsi, kad ji sugrįš gyventi į Lietuvą. Deja, jo viltims nebuvo lemta išsipildyti.

⁷⁴ Wracając do Wilna, s. 40.

⁷⁵ Lietuvos Raudonojo kryžiaus Vilniaus skyriaus Ateivių poskyrio vedėjo A. Trimako 1940 kovo 7 raštas Vilniaus m. ir apskrities viršininkui, LCVA, f. 401, ap. 4, b. 39, l. 469.

⁷⁶ V. Čečetos 1948 spalio 14 d. laiškas Vytautui Sirijos Girai, MAVR RS, f. 349-2; 1940 XI 6 raštas V. Čečetos areštui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-11646, l. 2.

⁷⁷ V. Čečetos 1956 X 28, [1956 XII] laiškai V. Sirijos Girai, MAVB RS, f. 349-156, l. 7, 9.

⁷⁸ Lietuvos gyventojų genocidas, t. 1: 1939–1941, Vilnius, 1999, p. 205; A. Ruzgas. Diplomato gyvenimo vingiai, Varpas, 2001, Nr. 5, p. 9. Nors kaip rašė viename iš 1959 m. laiškų, „Tikiuosi artimiausiais mėnesiais apsispręsti – grįžti į Lietuvą ar ne“, 1959 II 12 V. Čečetos laiškas V. Sirijos Girai, MAVB RS, f. 349-156, l. 25.

⁷⁹ V. Čečetos 1957 X 21, XII 1 laiškai V. Sirijos Girai, MAVB RS, f. 349-156, l. 14, 16; V. Ir V. Čečetų susirašinėjimą patvirtintų ir jų laiškai Amerikos lietuvių kultūros archyve (ALKA) Putname, JAV. K. Ūsaitė, Amerikos lietuvių

Gyvendamas tolimajame Kazachstane V. Čečeta bandė kurti gyvenimą iš naujo – ten rado gyvenimo draugę totorę. Abu grįžo į Lietuvą, gyveno Vilniuje, Justiniškių mikrorajone. Tačiau XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje buvęs diplomatas išvyko iš Lietuvos. Tolimesni jo pėdsakai nutrūksta. Galima spėti, kad V. Čečeta sugrįžo į Kazachstaną.

Buvusi konsulato sekretorė B. Verkelytė-Federavičienė Antrojo pasaulinio karo pradžioje persikėlė į Kauną, kur 1940 m. liepos mėn. 2 d. sukūrė šeimą⁸⁰. 1941 m. rudenį ji dirbo Kauno m. policijos viršininko įstaigoje vertėja, vėliau augino vaikus, pokario metais dirbo mokslo ir kultūros srityse, aktyviai veikė visuomeniniame gyvenime, ypač nusipelnė puoselėjant lietuviybę Gervėčių krašte.

A. Trimakas su šeima 1940 m. sugrįžo į Kauną, vokiečių okupacijos metais dirbo bankinėje sistemoje, mokytojavo gimnazijoje ir dėstė universitete. Jis įsijungė į lietuvių pagrindžio veiklą ir dalyvavo organizuojant Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą⁸¹. 1944 vasarą prieš sovietams okupuojant Lietuvą, jis, kaip ir daugelis kitų lietuvių, pasitraukė į Vakarus su žmona ir dviem mažamečiais sūnumis Antanu ir Gediminu. Šeima pirmiausia įsikūrė Vokietijoje, kur A. Trimakas tęsė diplomatinį darbą – Tiubingene atidarė konsulatą. 1946–1947 m. jis buvo Bendro Amerikos lietuvių fondo įgaliotinis Europoje ir daug padėjo lietuviams. Netrukus šeima persikėlė gyventi į JAV⁸². A. Trimakas buvo aktyvus JAV lietuvių bendruomenės narys, dirbo politinėje (1952 m. su kitais lietuviais įkūrė Lietuvos laisvės komitetą, 1954 m. prisidėjo organizuojant Europos pavergtųjų tautų seimą, buvo lietuvių delegacijos jame narys, politinės komisijos pirmininkas, tuo pat metu vykdė Vidurio Europos krikščionių demokratų unijos vicepirmininko pareigas, buvo VLIK organizatorius, narys, 1957–1964 m. jo pirmininkas), akademinėje, kultūrinėje srityse, daug rašė straipsnius į emigracinę spaudą, skaitė paskaitas per radiją ir kt.⁸³

A. Trimakas ir emigracijoje pratęsė Varšuvoje ir vėliau Vilniuje vykdytą veiklą – ieškojo būdų susitarti su lenkais. Atstovaudamas Lietuvos laisvės komitetą, vėliau VLIK'ą jis 1954–1955 m. ieškojo galimybių kartu su lenkų emigracijos atstovais JAV kurti bendrą frontą šalių nepriklausomybėms atkurti. Tačiau iškilę teritoriniai klausimai (Vilniaus priklausomybės klausimas), derybas nuvedė į aklavietę ir lietuvių bei lenkų susitikimai neatnešė pozityvių

kultūros archyvas (ALKA), Lietuvos Respublikos generalinis konsulas New Yorke, kambarys Nr. 7, 2009 birželio 11d., prieiga per http://www.lkma.org/pdf_files/generalinis_konsulas_archyvas.pdf [žiūrėta 2019 09 24].

⁸⁰ Su Lietuva širdy..., p. 40, 46.

⁸¹ J. Balkūnas, Dr. Antanas Trimakas, Tėvynės Sargas, 1969, Nr. 1, p. 190; Mirė dr. Antanas Trimakas VLIKo pirmininkas, Keleivis, 1964 kov. 4, p. 1, prieiga per <http://www.spauda.org/keleivis/archive/1964/1964-03-04-KELEIVIS.pdf> [žr. 2019-10-08].

⁸² VLIK 1964 vasario 27 pareiškimas apie dr. A. Trimako mirtį, LCVA, f. 677, ap. 1, b. 105, l. 1; G. Miletytė-Japertienė, Wizje stosunkow polsko-litewskich w srodowiskach emigracji 1945–1990, Krakow, 2017, s. 142.

⁸³ J. Balkūnas, Dr. Antanas Trimakas..., p. 190–195; Lietuvių Fondas 1943–2002, New York, 2002, p. 71.

rezultatų⁸⁴. Jis apgailestavo, kad tarp lietuvių buvo aršių susitarimų su lenkais priešininkų, turėdamas omenyje Vilniaus lietuvių sąjungą⁸⁵.

Aktyvią dr. A. Trimako veiklą išeivijoje nutraukė staigi mirtis 1964 m.

Išvados

Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje buvo įsteigtas vykdant susitarimus su Lenkija dėl konsulatų atidarymo. Dėl pasikeitusių politinių aplinkybių (Klaipėdos krašto netektis) Lietuvos konsulato Vilniuje atidarymas užtruko. Realių žingsnių jam atidaryti buvo imtasi 1939 metų vasarą. Lietuvos Respublikos prezidento įsaku Lietuvos generaliniu konsulu Vilniuje paskirtas dr. Antanas Trimakas 1939 m. rugpjūčio 28 d. gavo Lenkijos valdžios atstovų egzekvatūrą.

Nors Lietuvos politiniame gyvenime dominavo tautininkai, tačiau Lietuvos generaliniu konsulu Vilniuje buvo paskirtas krikščionių demokratų atstovas dr. A. Trimakas. Jo paskyrimas į pareigas politiškai sudėtingu, etniškai problemiškame Vilniuje buvo labai vykęs pasirinkimas. Jo vadovaujami Lietuvos generalinio konsulato darbuotojai skatino lietuvių ir lenkų suartėjimo procesą.

Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje pirmuoju veiklos etapu (1939 09 11–1939 09 18) darbą koncentravo į konsulinių funkcijų (vizų išdavimas) vykdymą, antruoju veiklos periodu (1939 09 20–1939 11 01) – į Lietuvos valstybės ir piliečių teisių gynimą (turto apsauga, intervencijos dėl Lietuvos piliečių, informacijos teikimas).

Lietuvos generalinis konsulas buvo nedidelė institucija, kurioje iš pradžių dirbo du, vėliau trys darbuotojai. Jų visų likimą paženklino migracijų pėdsakas: generalinis konsulas buvo priverstas emigruoti į Vakarus; konsulato sekretorių V. Čečetą sovietinė valdžia įkalino, o vėliau ištremė į Kazachstaną. Į Lietuvą jis grįžo po 38 metų. Labiausiai pasisėkė konsulato darbuotojai B. Verkelytei-Federavičienei, kuri 1940 m. persikėlė į Kauną, sukūrė šeimą ir tęsė darbą kultūros ir mokslo institucijose.

Publikuotų šaltinių ir literatūros sąrašas

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais. Vilnius, 2013.

Jėcobsons, Ėriks. Raporty Donassa, *Karta*, 2014, nr 78, s. 77–85.

Jėcobsons, Ėriks. Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Felikssa Donassa napisane jesienią 1939 r., *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*, t. 3, 2012, s. 101–131.

⁸⁴ Wspólny wiek dwudziesty. Litwa i stosunki polsko-litewskie na łamach „Kultury“ i „Zeszytów Historycznych“, Paryż-Kraków, 2019, s. 194–196.

⁸⁵ G. Milerytė-Japertienė, *Wizje stosunków...*, s. 142.

Jēcobsons, Ēriks. Latvijas konsulats Vilniuje ir konsulo Felikso Donaso pranešimai 1939 m. rudenį, *Lietuvos istorijos metraštis. 2009 metai*, 2, Vilnius, 2010, p. 153–190.

СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Сборник документов, т. 1, Vilnius, 2006.

Akromas, Jurgis, Libera, Paweł, Meilūnas, Egidijus, Stankevičius, Evaldas, Žulys, Audrius. *Historia przedstawicielska dyplomatycznego Litwy w Polsce*. Warszawa, 2009.

Cicėnas, Jeronimas. *Vilniaus tarp audrų*. Vilnius, 1993.

Godlewski, Józef. *Na przełomie epok*. Londyn, 1978.

Grigaravičiūtė, Sandra. Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje (1939 m. rugsėjis–spalis). *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3, p. 158–175.

Grigaravičiūtė, Sandra. Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės (1938–1939 m.). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 3, p. 262–275.

Grigaravičiūtė, Sandra. Konsulat Generalny Litwy w Wilnie w 1939 roku. In: *Wrocław na litewskie millenium. Materiały z uroczystej konferencji z okazji 1000-lecia udokumentowania nazwy Litwy*. Red. A. Srebrakowski, G. Strauchold. Wrocław, 2010, s. 121–130.

Gumuliauskas, Arūnas. Dar kartą Vilniaus klausimu. *Istorija*, t. 70, 2008, p. 53–59.

Jazavita Simonas, Wilczewski, Dominik. 1938. *Najciemniejsza noc jest tuż przed świtem. 80 rocznica nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Litwą/1938. Tamsiausia naktis būna prieš aušrą. 80 metų nuo Lenkijos ir Lietuvos diplomatinių santykių užmezgimo*. Wilno, 2018.

Juknevičius, Antanas. *Atsiminimai*. Vilnius, 2016.

Karski, Karol, Klimek, Jacek. Przynależność państwowa Ziemi Wileńskiej. *Europa Wschodnia*, 2002, nr 1, s. 143–170.

Krzepkowski, Mieczysław. W Wilnie. Ze wspomnień. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, t. 9, 1970, zeszc. 4, s. 573–594.

Lewandowska, Stanisława. *Wilno 1921–1944. Czasy i ludzie*. Warszawa, 2009.

Lewandowska, Stanisława. *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*. Warszawa, 1997.

Lietuvių Fondas 1943–2002. New York, 2002.

Łossowski, Piotr. *Litwa a sprawy polskie*. Warszawa, 1985.

Łossowski, Piotr. *Stosunki polsko-litewskie, 1921–1939*. Warszawa, 1997.

Mackiewicz, Józef. *Prawda w oczy nie kole*, Londyn, 2002.

Mackonytė, Birutė. Atsiminimai apie Tėvą. *Metai*, 2018, Nr. 7, p.

Mackonytė, Birutė. Laiškai iš jūros. Ir ne tik. Atsiminimai. Dienoraščiai. Laiškai. *Metai*, 2014, Nr. 11, p.

Makauskas, Bronius. *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*. Vilnius, 1991.

Miletytė-Japertienė, Giedrė. *Wizje stosunkow polsko-litewskich w srodowiskach emigracji 1945–1990*. Krakow, 2017.

Pałyga, Edward. *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa, 1970.

Römer, Michał. *Dzienniki 1939–1945*, t. 6. Warszawa, 2018.

Ruzgas, Albertas. Diplomato gyvenimo vingiai. *Varpas*, 2001, Nr. 5, p. 9.

Su Lietuva širdy. Birutės Verkelytės-Federavičienės gyvenimas ir veikla. Vilnius, 2015.

Surgailis, Gintautas. *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internuoti Lenkijos kariai Lietuvoje*. Vilnius, 2005.

Szczurowski, Maciej. Kościół katolicki na Wileńszczyźnie w walce o niepodległość Polski w latach 1939–1940. In: *Kościół a państwo państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*. Red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Sleszyński. Białystok, 2005, s. 351–369.

Tomaszeski, Patryk. *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*. Toruń, 2018.

Urbaniak, Bożena. Mniejszości narodowe na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (lata 1919–1939). *Rocznik Staworzystenia Naukowców Polaków Litwy*, t. 17, 2017, s. 47–72.

Vilniaus šviesuolis Juozas Miceika. Vilnius, 2009.

Wisner, Henryk. *Litwa. Dzieje państwa i narodu*. Warszawa, 1999.

Wracając do Wilna. Warszawa, 2018.

Wspólny wiek dwudziesty. Litwa i stosunki polsko-litewskie na łamach „Kultury“ i „Zeszytów Historycznych“. Paryż-Kraków, 2019.

Žepkaitė, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*. Vilnius, 1990.

Žepkaitė, Regina. Okupacja Wilna przez Armię Czerwoną (19 września–27 października 1939). In: *Spółeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*. Red. M. Giżejewska, T. Strzembosz. Warszawa, 1995.

Žulys, Audrius. *Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939*. Gdańsk, 2015.